

A MAGYAR NYELVŰ MŰSZAKI REFERÁLÓ FOLYÓIRATOK JÖVŐJE ÉS FEJLESZTÉSÜK ÚTJAI

1. A magyar nyelvű referáló folyóiratok szükségessége

Vajda Erik

Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár

Mint a legtöbb országban, Magyarországon is voltaképpen a referáló folyóiratokkal „kezdődött” a műszaki szakirodalmi tájékoztatás (dokumentáció, információ), pontosabban ennek a tájékoztatási szolgáltatásnak a megjelenésével lépett át a dokumentáció területére a folyamatos, írásbeli könyvtári szaktájékoztató, a szakbibliográfia. Már a második világháború előtt igen kezdetlegesen néhány közüzemnél és intézetnél kiépült „házi” dokumentáció gyakorlatilag referáló folyóiratok kiadását jelentette. A felszabadulás után, 1947-ben, az első magyar dokumentációs intézmény, a Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezetének keretében megalakult Műszaki Dokumentációs Központ tevékenysége a *Külföldi Technika Szemléje* c. referáló folyóirat első számának megjelentetésével kezdődött 1947. március 15-én. A Gazdasági Főtanács 1949. szeptember 1-i rendelete szerint, amely megalakította az immár állami Műszaki Dokumentációs Központot az Országos Találmányi Hivatal keretében, e központ feladatköre: „A szakterületen végzendő dokumentáció kiépítése. . . ,referálólapok és egyéb szolgáltatások kiépítése. . .” (kiemelés tőlem: V. E.) [1]

A referáló folyóiratok – közöttük is elsősorban (a legnagyobb terjedelemben és a referáló folyóiratok jellegzetes reprezentánsaiként az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár (OMIKK) illetve jogelődeinek referáló folyóiratai, a műszaki lapszemlék – azóta is töretlenül a folyamatos szakirodalmi tájékoztatás középpontjában állottak, és – jóllehet alaposan megtépázva – állták a változó idők viharát.

A referáló folyóiratok viszonylag magas élettartama, vagy – ha úgy tetszik túlélése – mégsem csak e tájékoztatási eszköz hasznosságát, fontosságát, stabilitását bizonyítja. Ebben az időszakban forradalmian változott meg a szakirodalmi tájékoztatás elmélete és

gyakorlata mind a rendszerek szervezését, mind az információs technológiát és – részben következményként – a szolgáltatások fajtáit illetően. Érthető, hogy mindezek a változások, de legfőképpen a felhasználók szükségleteinek és igényeinek változásai, számos kételyt támasztottak a referáló folyóiratok (esetünkben a hazai feldolgozáson alapuló, magyar nyelvű referáló folyóiratok) hasznosságával és szükségességével szemben, és számos bírálat is érte a referáló folyóiratok tartalmát, szerkezetét, átfutási idejét, általában: minőségét.

E cikkel, de különösen az OMIKK-ban végrehajtott gyakorlati intézkedésekkel arra törekszünk, hogy választ adjunk ezekre a kételyekre és bírálatokra, de legalább ugyanilyen mértékben igyekszünk megszívlelni ezekből mindazt, ami a szakirodalmi tájékoztatás fejlesztéséhez általában, és a referáló folyóiratok fejlesztéséhez különösen nélkülözhetetlen.

A továbbiakban – jóllehet témánk voltaképpen a műszaki szakirodalom magyar nyelvű referáló feldolgozásának egészére kiterjed – elsősorban a referáló folyóiratokról szólnunk. Természetes, hogy mondandónk ennek ellenére érinti az egyéb, saját feldolgozáson alapuló, magyar nyelvű referáló szolgáltatásokat is, mindenekelőtt az OMIKK referáló folyóirataival közös „adatbázisból” táplálkozó, immár hagyományosnak tekinthető témafigyelést, de a referátumokból épülő, visszamenőleges információkeresésre alkalmas adattárakat is.

A cikk a magyar nyelvű referáló feldolgozást és a referáló szolgáltatások problémáját az OMIKK referáló tevékenységének és referáló folyóiratainak tükrében vizsgálja, megállapításai azonban közvetlenül (a részletesen elemzendő együttműködési lehetőségek és döntések kapcsán) és közvetve is érintik egyéb magyar tájékoztatói intézmények referáló tájékoztatói szolgáltatásait is.

Szükség van-e magyar nyelvű referálásra és referáló folyóiratokra?

Ez a kérdés immár sok éve, sőt jószerivel egy évtizede felmerült és ismételtelen felmerül. A kételyek elsősorban az alábbi megfontoláson alapulnak:

a) Napjainkban világhosszra vált, hogy egyetlen intézmény, sőt egyetlen ország sem képes számba venni és feldolgozni valamely tematika minden, a világon megjelenő, az adott intézmény vagy az adott ország információfelhasználói szempontjából releváns dokumentumát. Ez a felismerés, nem kevésbé a teljes körű számbavétel igénye és a gazdaságosság szempontja adta a legnagyobb lökést a munkamegosztáson alapuló *nemzetközi információs rendszerek megszervezésének*, az információs rendszerek összekapcsolására, együttműködésére irányuló törekvéseknek, és általában annak a szemléletnek, amely szerint lehetőleg *azt kell felhasználni a tájékoztatás céljaira, amit valaki már feldolgozott*, nem pedig feldolgozáshoz kell hozzákezdeni annak vizsgálata nélkül, hogy az adott dokumentumot hasonló módon, hasonló igényekkel ki dolgozta már fel az országban, illetve annak szűkebb vagy bővebb nemzetközi környezetében.

b) Az a) alatti felfogásnak különös súlyt kölcsönöz, hogy a hazai referáló folyóiratok (műszaki területen elsősorban az OMIKK referáló folyóiratai) gyakorlatilag létrejöttüktől kezdve korlátozták az általuk feldolgozott források körét, mind a dokumentumfajta tekintetében (elsősorban az időszaki kiadványokban megjelent cikkekre orientálódva), mind a ténylegesen feldolgozott forrásokat illetően (a feldolgozásba csak a „vezető folyóiratokat” és az ezeket kiegészítő, az OMIKK és néhány partnere által többé-kevésbé tudatosan gyűjtött néhány „egyéb” folyóiratot és másfajta dokumentumokat bevonva). Más szóval: a „műszaki világirodalom” (ide értve egyes, a műszaki tudományok szempontjából lényeges alaptudományok (természettudományok) és az ipar számára szükséges ipargazdasági–szervezési–vezetési ismeretek irodalmát is) *hazai referáló feldolgozása* már a források tekintetében is eleve *válogatott, teljességre nem törekvő feldolgozás* volt, és maradt.

Ha a feldolgozásnak ezt a nem teljes körét összevetjük azzal a – részben megalapozott – felfogással, amely szerint a referáló feldolgozáson nyugvó folyamatos és retrospektív tájékoztatás elsősorban a kutatók és fejlesztők igényeit szolgálja, ezeknek pedig saját kutatási témájukban a lehető teljességre van szükségük, akkor jogosnak tűnik az a kérdés, hogy *érdemes-e* olyan szolgáltatásokat kiépíteni és fenntartani, amelyek *e teljességet egyáltalán nem tudják biztosítani*, különösen akkor (lásd alább), amikor *vannak olyan szolgáltatások*, amelyek adott tudományágakban, adott ismeretterületen *lényegesen teljesebbek*.

c) Ismert, hogy az a) és b) alatt mondottak a gyakorlatban elsősorban úgy jelentkeznek, hogy a

magyar nyelvű referáló feldolgozást és az ezen alapuló tájékoztatási szolgáltatásokat (ha nem is elemzésekkel és beható vizsgálatokkal, hanem inkább „érezéssel”) *összevetik az off-line és online hozzáférhető, géppel olvasható külföldi illetve nemzetközi adatbázisokkal* és az ezek használatára felépülő szolgáltatásokkal. Az egyszerűen megfogalmazott kérdés tehát így hangzik: *minek a számottevő költséget igénylő hazai, magyar nyelvű referáló feldolgozás és a magyar referáló folyóiratok kiadása, amikor ezek ügyis csak kevesebbet (és – lásd később – rosszabbat) adnak, mint ami az egyes szakterületeken, vagy éppenséggel az egyes témák szempontjából a nemzetközi és külföldi adatbázisok, illetve az ezekre alapozott szolgáltatások útján hozzáférhetők?*

d) Sokan azért minősítették feleslegesnek a referáló folyóiratok kiadását, mert – nézetük szerint – a nyomtatott, kiadvány jellegű tájékoztatás, mindenekelőtt az eredeti irodalom olvasását nem pótló, hanem figyelemfelhívó, jeladó, tehát bibliográfiai és *referáló tájékoztatás* már meghaladta a papír, különösképpen pedig a *bekötött kiadványok korát*: ezt a tájékoztatási formát *számítógépek* segítségével, online üzemmódban végzett információkeresés, vagy „legrosszabb esetben” off-line üzemmódban előállított témafigyelés (vagy előkelőbbben: SDI) képviseli a korszerű információs gyakorlatban.

e) Ezeket a kételyeket kiegészítették a már-már „kételyszámba menő” *bírálatok*. Ezek egy része a *párhuzamos feldolgozást* bírálta: minek a referáló folyóirat, amikor ugyanazokat a referátumokat „hozza” (többek szerint sokkal jobban) a témafigyelés, sőt korábban az ún. figyelőkartonszolgálat is? Miért adja ki az OMIKK a referáló folyóiratokat, mikor nem is egyszer ugyanazokon a területeken vagy „átfedődő” témakörben más dokumentációs (a későbbi divatszó szerint: információs) szolgáltatásokat is közread, mint pl. a tömörített fordításokat tartalmazó *Műszaki információ* illetve *Műszaki–gazdasági információ* című kiadványokat, vagy a gyorsindexeket?

f) Nem csak az OMIKK-on belüli, vélt vagy valódi párhuzamosságokat érte kritika, hanem az *országban belüli párhuzamos referálást* is: ágazati, de még inkább szakágazati és helyi információs szervek, intézmények egész sora kezdett és folytatott referáló tevékenységet és adott ki szűkebb vagy szélesebb témakörökben, szűkebb vagy bővebb körben terjesztett referáló folyóiratokat, vagy hasonló kiadványokat és szolgáltatásokat, nem egyszer az OMIKK-éval egybevágó, vagy azzal részben azonos témakörben [pl. 2]. Hogy ezután a párhuzamos referáló kiadványok közül melyik a felesleges, azt a mindenkori közreadók – érthető módon – saját érdekességük, vagy éppen presztízsük szerint bírálták el.

g) A párhuzamosság mellett a referáló folyóiratokat számos egyéb bírálat is érte. A – jórészt jogos –

bírálatok a források *válogatásának hibáira*, a referáló *feldolgozás* nem mindig kielégítő *minőségére*, a referáló folyóiratok tartalmi felépítésére, *szerkezetére*, a *lassú feldolgozásra* (hosszú „átfutási időre”), a referáló folyóiratokban található *információk rossz hozzáférhetőségére* („visszakereshetőségére”) vonatkoztak.

Vizsgálat és döntés

Ennél kevesebb és kevésbé megalapozott kétely és bírálat is indokoltta tette volna, hogy – minél elfogulatlanabban és alaposabban – megvizsgáljuk: vajon valóban fenn kell-e tartani a magyar nyelvű referáló folyóiratokat, sőt általában a magyar nyelvű referáló feldolgozást. Erre már csak azért is szükség volt, mert a fent említett kételyek és bírálatok mellett egy további, nagyon is kézzel fogható bírálat érte a referáló folyóiratokat (ha nem is a referáló szolgáltatások összességét): *az előfizetett példányszám az olcsó (sőt ráfizetéses) előfizetési díj ellenére, ha nem is drámaian, de többé-kevésbé folyamatosan csökkent.* A különféle körkérdések, igényvizsgálatok, piackutatások kevésbé szolgáltatottak egyértelmű eredményt, de az ezekből levonható következtetések sem mindenkor voltak hízegőek a referáló folyóiratokra.

A *szükséglet- és igénykutatások korlátozott eszköznek bizonyultak* arra a célra, hogy ezek alapján döntsünk a referáló folyóiratokról. A mintavétel bizonytalanságai, a metodika korlátai, a felhasználók „információs áruismeretének” gyengesége, a felhasználó-kategóriánként és szakterületenként nem kellően egyéníthető metodika, az időben és anyagiakban egyaránt korlátozott lehetőségek gyakorlatilag arra vezettek, hogy ezek az akciók legfeljebb a nehézségeket jelezheték, de nem adtak megbízható alapot a döntésre.

A referáló folyóiratok jövőjéről szóló döntést ezért *sokirányú vizsgálatra* kellett alapozni, mégpedig elsősorban annak a vizsgálatára, hogy milyen fajta igényeket elégítenek ki, vagy elégíthetnének ki a referáló folyóiratok (és a referáló feldolgozásra alapozott egyéb szolgáltatások), illetve volna-e kellően eredményes és gazdaságos lehetőség arra, hogy ezeket az igényeket más szolgáltatásokkal elégítsük ki.

A továbbiakban beszámolunk e vizsgálat eredményeiről és következtetéseiről. Már itt előrebocsátjuk azonban, hogy a vizsgálódások többé-kevésbé egyértelműen (ha nem is minden szakterületen egyaránt) azt bizonyították, hogy

a külföldi (és belföldi) műszaki szakirodalom magyar nyelvű referálására és az erre alapozott referáló kiadványokra és szolgáltatásokra továbbra is, és legalább még 10–20 évig szükség van, de e tájékoztatói forma korszerűsítésre, tökéletesítésre szorul.

Különbségek a felhasználói igényekben és a szolgáltatások jellegében

Közismert, hogy az információhasználók igényei sokfélék, a felhasználók különböző feladatot betöltő kategóriái és egyének szerint is eltérőek. Ebből a szempontból mindenekelőtt tisztázandó, hogy a felhasználók igen jelentős csoportjainak (így pl. és mindenekelőtt a gazdasági vezetőknek) adottságai és ebből adódó információigényei olyanok, hogy a referáló szolgáltatások nem jöhetnek számításba ezeknek az igényeknek a kielégítésekor. Ugyanakkor azonban arra is fel kellett figyelni, hogy a nekik megfelelőbb tájékoztatói szolgáltatások jelentős többsége is feltételezi olyan adatbázisok létét, olyan alapozó szolgáltatások megszervezését, amelyekből az egyéb típusú szolgáltatások nyersanyaga kitermelhető, bázisa összeállítható, még hozzá időben és pénzben elfogadható ráfordításokkal. Az igények tehát már ezen a ponton is különbözőek: *egyes igények közvetlenül irányulhatnak referáló szolgáltatásokra, mások esetében a referáló feldolgozásra és szolgáltatásokra azért lehet szükség, hogy egyéb szolgáltatások bázisa létrejöjjön.*

A *közvetlen igények* vizsgálatánál három tényezőzt eleve figyelembe kell venni:

a) Az információk iránti igények (illetve szükségletek) a felhasználók tevékenységéhez, funkcióihoz igazodnak. Még egy-egy funkció ellátásának is különbözők azonban az „információs feltételei”. Így például a *kutatói funkció* eredményes ellátásának elsődleges információs feltétele (mind a párhuzamos kutatások mellőzése, mind a kutatások ismeret-alapjának megteremtése és alkotó irányainak kialakulása érdekében) az adott kutatási témára, annak közvetlen tematikus környezetére és egyes analóg témákra vonatkozó teljes körű informáltság. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kutatónak nem lenne indokolt és jogos igénye az, hogy bővebb szakmájában „szinten tartsa” ismereteit, hogy tudja: mi megy végbe a szakmában. Hasonlóan több oldalúak, sokrétűek és ezért *többféle szolgáltatást tételeznek fel más felhasználók információs szükségletei is.*

b) A *teljesség* és a – szükségképpen relatív – gyorsaság az egyik oldalon, illetve a *feldolgozás „mélysége”, a szolgáltatott információk közvetlen használhatósága a másik oldalon, szükségképpen ellentmondó követelmények, adottságok.* Még a gazdasági-gazdaságossági tényezőket elhanyagolva is nyilvánvaló és a gyakorlatban bebizonyított tény, hogy a *közvetlenül felhasználható, nem jellegzetesen bibliográfiai tájékoztatás hasonlíthatatlanul kevésbé teljes, mint pl. a referáló szolgáltatások, mert még akkor is, ha teljes körű bibliográfiai (esetleg referáló) adatbázisra épül fel, szükségképpen önkényesen (jóllehet szakmailag megalapozottan) válogat.* Ez nem változtat azon, hogy a

közvetlenül felhasználható információk iránti igény egyes felhasználói csoportok részéről ugyanolyan megalapozott és mindenképpen figyelembe veendő, mint a teljesség igénye más felhasználók részéről, vagy akár ugyanazon felhasználók más funkciója szempontjából. Nincs tehát „*eleve üdvözítő*” információs „*bölcsék kövét*” jelentő tájékoztatói szolgáltatás; nem kerülhető el, hogy ugyanazt a forrást különböző szolgáltatások céljaira különböző módon dolgozzuk fel, vagy ugyanazt a feldolgozási terméket különböző szolgáltatások, válogatások keretében adjuk át az információhasználónak.

c) Az informálódás költségei egyre növekszenek, már csak az előállított információk és az információfelhasználók számának növekedése miatt is. Ilyen körülmények között nagyon is pragmatikusan kell vizsgálni a tájékoztatói szolgáltatások költségeit; az, hogy egy szolgáltatási fajta, vagy éppenséggel egy konkrét szolgáltatás teljesebb, gyorsabb, vagy más módon alkalmasabb adott információigények kielégítésére, önmagában nem elegendő alap a döntésre, mert az informálódás többletköltségei felemészthetik, sőt sokszorosan meghaladhatják azt a hasznót, amit a szolgáltatás tökéletesebb volta eredményez. Erre akkor is gondolni kell (különösen országos méretekben), ha ellenkezője is igaz: az információk hiánya (és ehhez a rossz, az adott célra nem alkalmas szolgáltatások is hozzájárulhatnak) nem egyszer sokkal drágább, mint a költséges szolgáltatás.

A fentiekből és az ezeket illetően leszűrt gyakorlati tapasztalatokból arra a fontos következtetésre kellett jutnunk, hogy

az információellátás törvénye volt és marad, hogy különböző szolgáltatás-fajtáknak egymás mellett kell létezniük,

olyanoknak is, amelyek különböző módon, különböző mélységben válogatják és dolgozzák fel az információkat, de olyanoknak is, amelyek ugyanolyan, vagy éppenséggel azonos feldolgozási eredményeket más-más szerkezetben, összetételben, csoportosításban, vagy különböző gyakorisággal, vagyis más-más szolgáltatások keretében juttatnak el a felhasználókhöz.

Mindebből a következő és ezekhez hasonló gyakorlati következtetések adódnak:

- a közvetlenül felhasználható (tömörítvényes, szemleszerű stb.) információs szolgáltatások *nem teszik feleslegessé* a figyelemfelhívó, jeladó, pl. referáló szolgáltatásokat;
- a tematikus teljességet kívánó igények (pl. a kutatók kutatási témáit illetően) és az ezek kielégítésére elsősorban alkalmas szolgáltatások (mindenekelőtt a lehetőség szerint teljes adatbázisra támaszkodó szelektív információterjesztés, vagyis témafigyelés és a retrospektív információkeresés) *nem teszik feleslegessé*, még ugyanazon felhasználói kör esetében sem, a szélesebb körű áttekintést nyújtó, szükségképpen

kevésbé teljes, illetve kevésbé mély szolgáltatásokat, így pl. a válogatott forrásokat feldolgozó referáló folyóiratokat;

- nem mindenki kutató! Ennek megfelelően *nem minden információigény egyformán mély és részletes*. Az információfelhasználók igen jelentős rétegei számára rendkívül hasznos a tematikusan valamivel általánosabb, még csak nem is szükségképpen közvetlenül használható, de a „szakma” alakulásáról képet adó és jó egynéhány esetben további informálódást is kiváltó referáló szolgáltatás;
- *nem minden információigény ér meg* (a felhasználó, de az ország szempontjából sem) *egyedi témát feldolgozó*, és egy vagy néhány felhasználó adott igényeit kielégítő, *évi 5–8000 forint költségű szolgáltatást*. Vannak olyan esetek, amikor célszerűbb a témák sokaságát feldolgozó, de az egyedi témákat is kereshetővé tevő, kevésbé teljes, de a felhasználók sokaságát kiszolgáló, *évi 1000–2500 forint költségű* információs kiadványok (pl. referáló folyóiratok) használata.

Eltérő adottságú szakterületek

Említettük, hogy a hazai referáló feldolgozás kezdettől fogva és a mai napig is a források korlátozott körére támaszkodik. Ez különösen szembeötlő, ha ezt a feldolgozást a nagy, nemzetközi vagy nemzetközi hatóerejű referáló szolgáltatások által feldolgozott irodalom mennyiségével vetjük össze. Közismertek ennek az összevetésnek azok az esetei, amelyek – joggal – állapították meg, hogy pl. a *kémiai vagy a fizikai „világirodalomnak”*, sőt annak a kémiai és fizikai irodalomnak, amit a nagy referáló szolgálatok feldolgoznak, a hazai referálás jó esetben *10–15%-át képes feldolgozni*.

Hajlamosakká váltunk azonban arra, hogy ezeket az adatokat általánosítsuk. A valóságban az *arányok nem mindig így alakulnak*. Vannak olyan szakterületek, ahol (ha egyáltalán létezik összehasonlítási alapul szolgáló, magyar körülmények között megfelelően alkalmazható külföldi illetve nemzetközi adatbázis vagy referáló szolgálat) a hazai feldolgozás 50–70%-át is eléri a nemzetközi adatbázisokban található tételeknek (pl. gépészet, gépjáratéchnológia), legalábbis ami a folyóirat-irodalmat illeti. Emellett azt is figyelembe kell venni, hogy (néhány nemzetközi információs rendszertől, mindenekelőtt – elvben – az NTMIR-től eltekintve) a nagy, nemzetközi hatóerejű referáló szolgálatok tematikus szervezésűek, és ezért – természetesen súlyos párhuzamosságokkal – feldolgozzák a határterületek szakirodalmát is, ami egy egységes nemzeti rendszerben, legalábbis a feldolgozás párhuzamosságát illetően, kiküszöbölhető vagy csökkenthető.

A hazai referáló szolgáltatásokkal elérhető csekély „teljesség” ezért *csak egyes szakterületeken* (mindenekelőtt a természettudományok területén) teszi meggondolandóvá a hazai referálás fenntartását.

Elsősorban a különböző szakterületekhez kötött még egy jelenség, nevezetesen az, hogy a *hazai szempontokból végzett válogatásnak* minden szakterületen van ugyan bizonyos jelentősége, egyes szakterületeken azonban (a természettudományoktól az alkalmazott tudományok felé, illetve a műszaki tudományoktól a társadalomtudományok felé haladva növekvő mértékben) a hazai szempontok szerinti válogatás és feldolgozás jelentősége rohamosan növekszik. A hasznosság és a gazdaságosság ugyanis nem egyszerűen a feldolgozott és szolgáltatott tételek költségeivel mérhető, hanem hasonlóan jelentős, hogy az adott tétel egyáltalában, és az adott feldolgozás különösen, hazai használóink számára számottevő illetve használható-e.

Nemzetközi és külföldi szolgáltatások korlátai – nyelvi problémák

Az eddig elmondottak természetesen már számos kimondott és rejtett összehasonlítást tartalmaztak a nemzetközi illetve belföldi szolgáltatások között. Ezzel kapcsolatban azonban figyelembe kell venni még néhány tényezőt:

a) Bármennyire ideálisnak látszana és látszik is egy vagy néhány olyan nemzetközi információs rendszer, amely a teljes munkamegosztáson, vagyis a nemzeti információtermés nemzeti inputján, ennek az inputnak nemzetközi összesítésén és az így létrejövő adatbázisok nemzeti hasznosításán épül fel, *e nemzetközi rendszereknek eleve lesznek tartalmi, időbeli és nyelvi korlátai.*

b) *Voltak és lesznek olyan információforrások, amelyek tartalmi adottságaiknál fogva a nemzetközi információs rendszerek számára érdektelenek, vagy amelyek esetében éppen a nemzeti érdekek teszik lehetetlenné, hogy ezek a nemzetközi információs rendszerekbe bekerüljenek. Ezek feldolgozásáról és szolgáltatásáról nemzeti illetve annál szűkebb keretekben kell gondoskodni.*

c) Ha minden ország a nemzetközi rendszerekre támaszkodva, vagy közvetlenül ezek útján lenne képes és kénytelen felhasználóit tájékoztatni, akkor szükségképpen igen *jelentős késéssel és többletköltséggel „kapná vissza” saját nemzeti szakirodalmát.* A gyakorlatban ezért ezt a nemzeti szakirodalmat eleve a nemzetközi rendszerek megkerülésével szolgáltatják, vagy legalábbis előbb-utóbb ez a megoldás alakul ki. Erre számos példát ad az NTMIR hazai résztvevőinek gyakorlata is.

d) A legnehezebb kérdés a *nyelvi probléma.* Nemcsak a külföldi, nemzetközileg hozzáférhető adatbázisok, hanem a munkamegosztásos nemzetközi információs

rendszerek is vagy többnyelvűek, vagy egy adott munkanyelv prioritásával működnek. A többnyelvű rendszerek nyelvei között a magyar általában vagy nincs jelen, vagy ha jelen van, akkor elenyésző arányt képvisel. A munkanyelv – vajon kell-e mondani – egyetlen nemzetközi rendszerben sem magyar. Mindez azt jelenti, hogy a külföldi és a nemzetközi szolgáltatások és rendszerek hasznosítása *vagy* (a felhasználó illetve környezete részéről) *nyelvismeretet* (mégpedig egészében legalább két-három nyelv ismeretét) *vagy* a hazai információszolgáltató intézmény részéről *rendszeres nyelvi közvetítést tételez fel.* Az utóbbi történhet az input szakaszában (vagyis lefordítható az adatbázis), vagy az output szakaszában (vagyis lefordíthatók az információkeresés eredményeként szolgáltatott tételek). A fordítás mindkét esetben lehet teljes vagy részleges.

Az *információhasználók nyelvismerete* – jóllehet javítható és javítandó – egy adott időszakban olyan adottság, amelyet nem tudunk megváltoztatni. Ez az adottság *Magyarországon* – néhány szakterület kivételével – *meglehetősen kedvezőtlenül alakul.* Kétségtelen, hogy az információhasználók számszerű többsége nem képes idegen nyelvű információs szolgáltatások közvetlen hasznosítására, a „legfontosabb” információhasználók (kutatók, fejlesztők) pedig szakterületenként eltérő mértékben, de általában csak egy idegen nyelv használatára, vagy ennél is kevesebbre képesek.

A *fordítás*, mint a külföldi és nemzetközi adatbázisokra alapozott információszolgáltatás nyelvi problémájának megoldására szolgáló fő módszer, nyilván *nem jöhet számításba*, bármilyen sokszor merültek is fel ötletek teljes adatbázisok lefordítására, vagy hagyományos tájékoztató eszközök (pl. referáló folyóiratok) teljes körű illetve válogatott fordítására. Ezt megakadályozza a fordítások időigénye, az a tény, hogy a fordítás költsége legalább az eredeti feldolgozásának 50%-át teszi ki, és nem utolsósorban az, hogy a tájékoztatói szolgáltatások illetve a létrehozott adatbázisok szűkszavú, tömörített szövegeinek jó minőségű fordítása rendkívül nehéz, az eredeti dokumentumon nyugvó feldolgozásnál is nagyobb szakértelmet igénylő munka. Ami az output fordítását illeti, ez látszólag járható út lenne. Valójában azonban ez – az előbb említett okok miatt – off-line üzemmódban is rendkívül nehézkes és költséges, online üzemmódban pedig megoldhatatlan feladat.

Mindez természetesen azt jelenti, hogy – anélkül, hogy ezzel csökkentenők a *külföldi és nemzetközi adatbázisok* igénybevételének jelentőségét – ezek *mellett* továbbra is *fennmarad* (legalábbis egyes szakterületeken és a felhasználók adott kategóriáinak céljára) *a magyar nyelvű referáló szolgáltatások létjogosultsága.*

Számítógépes és hagyományos szolgáltatások

Semmi kétség: az információs szolgáltatások (és különösen a jeladó, figyelemfelhívó, információkeresési szolgáltatások) belátható időn belül többé-kevésbé számítógépes szolgáltatásokká válnak, mert az adatbázisok létrehozása és kezelése, különösképpen pedig egy-egy létrehozott adatbázis sokrétű hasznosítása másképp nem képzelhető el gazdaságosan és eredményesen. Ez azonban korántsem teszi szükségszerűvé azt, hogy minden információs szolgáltatás mai értelmezésünk szerinti „számítógépes szolgáltatás” lesz.

Nem szorul külön bizonyításra, hogy az online jelentősége és forradalma ellenére, *nem minden felhasználói igényt kell online módon kielégíteni*. Ennek alátámasztására talán elegendő arra utalni, hogy azok a könyvtárak, amelyek létrehozták online katalógusukat, szinte kivétel nélkül rákényszerültek arra, hogy a katalógus online lekérdezése mellett, lehetőséget teremtsenek a – természetesen számítógéppel előállított – cédulakatalógusok, kötetkatalógusok vagy – egyre inkább – mikrofilmen rögzített (COM) katalógusok használatára, sőt terjesztésére.

Természetesen lehet, hogy a távolabbi jövőben (az „egyéni képernyő” korszakában) ez is megváltozik, de szükségképpen csak évtizedes illetve több évtizedes perspektívában.

Az off-line kapcsolat már eleve közbenző információhordozót, többnyire papírt tételez fel. Emellett azonban az sem szükségszerű, hogy az információfelhasználó és az információs rendszer (esetünkben a számítógép) kapcsolata minden esetben „személyes” legyen, annál is kevésbé, mert ez túl „drága mulatság” lenne akkor, amikor azonos cél legalább olyan jól vagy jobban elérhető, ha a számítógép könnyen kezelhető, jó hozzáférést, visszakeresést, böngészést, átnézését lehetővé tevő kiadványokat, szolgáltatásokat állít elő, és ezek – sokszorosított formában – az információhasználó munkahelyén hasznosíthatók.

Ezért – a referáló folyóiratokról szólva – *valóban a múlté a referáló folyóiratok* (és a referátum-adatbázisból táplálkozó egyéb szolgáltatások: témafigyelés, retrospektív információkeresés) *manuális összeállítás, de egyáltalán nem tartoznak a múlt kategóriái közé* a nyomtatott, sokszorosított, megfelelő keresési eszközökkel (mutatókkal stb.) jól ellátott *referáló folyóiratok*. Erre utalnak egyébként a külföldi tapasztalatok is.

A párhuzamosságok és a minőség

A különböző szolgáltatásfajták párhuzamosságáról a felhasználók igényeiről és a szolgáltatások jellegeről szólva már megemlékeztünk, és megállapítottuk, hogy ez a párhuzamosság, vagyis a különféle szolgáltatás-fajták

párhuzamos léte, ide értve az azonos dokumentumokat párhuzamos, de különféle módon feldolgozó szolgáltatásokat is, törvénytörő, ha úgy tesszük, „hasznos”.

Más a helyzet a *különböző információs szervezetek* azonos jellegű, *párhuzamos szolgáltatásait* illetően. Ez a párhuzamosság is tipikus; végigvonul az országos szolgáltatásoktól kezdve, az „ágazati” és szakterületi szolgáltatásokon keresztül, egészen a helyi feldolgozásig és szolgáltatásig, ezen belül a referálásig is. Ezek a párhuzamosságok nyilván semmivel sem igazolhatók, és – mint a későbbiekben látni fogjuk – többet jelentenek mint párhuzamosságot: dezorientálják, dezinformálják a felhasználót, és lehetetlenné teszik az erőik egyesítését, ide értve a különböző szinteken különböző mértékben adott sajátos lehetőségek optimális hasznosítását.

Témánk szempontjából mégis látszólag *fordított következtetést* kell levonnunk a párhuzamosságok létéből. Ha egyszer igaz az, hogy ugyanazt a közleményt párhuzamosan referálták (sok esetben referálják) országos szolgáltatások céljaira és helyi körülmények között is, akkor a „helyi referálás” léte nem arra mutat, hogy a referáló feldolgozás szükségtelen, hanem sokkal inkább arra, hogy *az országos feldolgozás* valamilyen oknál fogva *nem képes a helyi igényeket kielégíteni*. Gyakorlati nyelvre fordítva: az országos szolgáltatások megszüntetése nem szüntetné meg, hanem további burjánzásra bírná a helyi referáló feldolgozást és szolgáltatásokat.

A későbbiekben (a cikk folytatásában) még részletesen lesz szó arról, hogy mind az országos, mind a helyi (vagy legalábbis a szakágazati, szakterületi) feldolgozásnak és szolgáltatásnak vannak olyan előnyei, amelyekkel a másik nem bír, és ezért *a megoldás csak az együttműködés, igen gyakran éppenséggel a fúzió lehet*. Már most ide kívánczik azonban, hogy a központi referáló feldolgozás és szolgáltatások megszüntetésével nyilván még tovább burjánzó, helyi referáló és egyéb jeladó szolgáltatások csak súlyosbítanak a helyzetet mind a párhuzamosságok, mind a teljesség hiánya (szórt irodalom!), mind pedig a minőség (mindenekelőtt a korszerű munkamódszerek alkalmazása és az országos rendelkezésre álló ismeretállomány mozgósítása) tekintetében. A műszaki szakirodalom referáló feldolgozásának és szolgáltatásának országos–ágazati–szakágazati–helyi párhuzamosságai tehát nem az országos szolgáltatások megszüntetését, hanem a referáló szolgáltatások ésszerű átszervezését indokolják minden olyan szakterületen, ahol a belföldi referálás jelentősége fennmarad. Más szóval: a szakirodalmi tájékoztatási együttműködés sok kötetet megtöltő irodalma [egyebek között: 3–4], a szóban nyilvánított együttműködési készség és a tetteleg jelentkező presztízs-viták és érdek-összecsapások helyett, *végre realizálni kell az együttműködést*, kölcsönös áldozatokat kell hozni, anélkül, hogy a különböző szervezeti keretekben fennálló előnyök és a különböző szervezetek tényleges érdekei csorbát szenvednének.

A referáló szolgáltatások minőségét ért kifogásokkal nyilván más a helyzet. A *rossz minőség* azonban *nem a szolgáltatások megszüntetését indokolja* (azokban az esetekben, amikor egyáltalán szükségesek), *hanem a minőség javítását*. Erre nézve a belföldi és – különösen – a külföldi példák, a metodikai ismeretek és az egyéb feltételek adottak voltak és továbbra is adottak.

Egy időserű ér: az időszaki kiadványok példányszámának csökkentése!

Az eddigieknél kevésbé „tudományos”, de azoktól nem független, és nagy gyakorlati erejű ér a hazai referáló szolgáltatások fenntartása mellett az, hogy – józan népgazdasági megfontolásból is, de a kényszerítő helyzet súlya alatt is – közismert módon, a kormányzat rákényszerült, hogy radikálisan *csökkentse a magyar intézmények által előfizetett külföldi időszaki kiadványok, mindenekelőtt a szakfolyóiratok példányszámát*. E tervek és törekvések megindulásakor még az volt a remény, hogy a „túl kevés folyóirat túl sok helyen” helyzet felszámolásával elérhetjük a „több folyóirat, racionális példányszám” helyzetet. A külgazdasági helyzet közbeszólt: már a folyóiratok (a kedvelt könyvtárosi tolvajnyelven: címek) számának szinten tartásához is a példányszámot kellett csökkenteni. E cikk szempontjából – függetlenül attól, hogy az intézkedések mennyire voltak minden esetben átgondoltak és jól célzottak – a végeredmény a lényeges: az elvileg változatlan (és reméljük a gyakorlatban sem számottevően csökkent) Magyarországon található külföldi folyóiratbázis alapján *egy sereg olyan információhasználnak kell tájékozódnia, aki eddig kezébe vehette a folyóiratot, a jövőben pedig ezt nem, vagy csak nagy nehézségek árán teheti meg*.

A megoldás nyilvánvaló: a tájékoztatásnak kell hozzásegítenie a felhasználókat ahhoz, hogy minden lényeges közleményről, amely az „elvesztett” folyóiratokban megjelent, értesüljenek, és a könyvtári rendszernek kell könyvtárközi kölcsönzés illetve a szerzői jogokat nem sértő módon és mértékben végrehajtott másolatszolgáltatás révén a felhasználónak rendelkezésre bocsátania magát a keresett irodalmat.

Ez a „hiánypótló tájékoztatás” nyilván nem hárítható a külföldi és nemzetközi adatbázisokra alapozott, online vagy off-line üzemmódban lebonyolított tájékoztatásra. Eszközeinek olcsóknak és gyorsknak kell lenniük, legalábbis a lehetőség mértékén belül. Az első gondolatok nyilván *tartalomjegyzék-másolást illetve tartalomjegyzék-fordítást* sugallnak, és biztos, hogy ezeknek a megoldásoknak is lesz jelentőségük. A tartalomjegyzékek (és az azokban – többé-kevésbé teljesen – megtalálható rovat- és cikkcímek) információtartalma és információs értéke azonban közismerten nem elégséges, legalábbis

sok felhasználó sokféle igénye szempontjából nem az, nem is szólva arról, hogy ebből az adottságukból következően a tartalomjegyzékek alapján megrendelt másolatok jelentős indokolatlan többletköltségeket, a könyvtárközi kölcsönzés illetve a helybeni használat pedig sok munkát, időt, végeredményben tehát ismét költségeket követel. Ebben a helyzetben *éppen ezért hézagpótló jelentőségűek a magyar referáló folyóiratok* (és – bizonyos mértékig – az egyéb referáló szolgáltatások), amelyek – ha szervezésük megfelelő és minőségük megfelelő – elfogadható időn belül és megbízhatóan teszik képessé a felhasználót annak eldöntésére, hogy *szüksége van-e az „elvesztett” folyóiratban megjelent, érdeklődési körébe vágó közleményre, amellyel, hogy (eredeti rendeltetésüknek megfelelően) tájékoztatják azokról a közleményekről is, amelyek korábban sem kerülhettek birtokába a primer irodalom átnézése útján*.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni ennek fontosságát és minden információs szervezet kötelezettségét, hogy ne hagyja magukra sem a használókat, sem a helyi információs rendszereket ebben az új helyzetben, hanem helyesen orientálja őket a teendőkről. Ez esetben valóság, hogy a saját szolgáltatás propagandája (ha a szolgáltatás szervezésileg és minőségileg megfelelő) a csoportérdek mellett országos érdeket is szolgál.

Következtetések

Mivel a műszaki szakirodalom jeladó típusú magyar nyelvű feldolgozását végző referáló kiadványok és szolgáltatások funkcióit jelenleg semmilyen más szolgáltatás sem tudja (a szakterületek többségén) elvállalni, szükségképpen arra a döntésre kellett jutni, amelyet korábban már jeleztünk: *folytatni kell a referálást és a referáló folyóiratok kiadását* [lásd még: 5].

Ez a felismerés nem csökkentette, hanem növelte annak a jelentőségét, hogy a referáló folyóiratok szerkesztésének és kiadásának szervezetét tökéletesítsük, és – türelmesen, szívósan, fokról fokra olyan természetű *együttműködést építsünk ki*, amilyent (legalábbis hasonló méretekben) a hazai műszaki tájékoztatás a kiadványok és szolgáltatások előállításában még nem ismert.

Hasonlóképpen nem csökkent annak a szükségessége sem, hogy *szakterületenként vegyük szemügyre* a referálás szükségességét, és habozás nélkül számoljunk fel ezt a tevékenységet mindazokban az esetekben, amikor valóban felesleges, vagy legalábbis ráfordításaihoz képest csak minimális eredménnyel jár. Ennek az elvnek gyakorlati realizálását számos gyakorlati probléma akadályozza; ennek ellenére itt is meg kellett tenni az első lépéseket, és tovább kell haladni ezen az úton. Hasonlóképpen szükségessé vált – a felhasználók igényeinek jobb és gyakorlatiasabb kielégítése érdekében

– a referáló folyóiratok „profilisztitása”, egyes témakörökben pedig – ahol erre reális igény mutatkozott – még új referáló szolgáltatások és kiadványok megindítása is, elsősorban a már feldolgozott anyagra támaszkodva, annak szükség szerinti kiegészítésével. Mindezeknek az intézkedéseknek kísérője, szükségszerű velejárója a fennmaradó és az újonnan induló referáló kiadványok minőségének javítása.

A szervezeti körülményekkel, az együttműködéssel, a „profilisztitással” és a referáló folyóiratok minőségének javításával a cikk második részében foglalkozunk.

Hivatkozások

- [1] 25 év a műszaki–tudományos tájékoztatás szolgálatában. Áttekintés az OMKDK információs ágazatának negyedszázados működéséről. Írta és szerk. Polzovics Iván. Bp. OMKDK, 1974. 146 p. (2. fejezet, p. 7–10)
- [2] N. NAGY K.: Két hasonló tárgyú referáló kiadvány összehasonlítása a párhuzamos közlések szempontjából. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 29. köt. 11. sz. 1982. p. 435–445.
- [3] ZSIDAI J.: A szakkönyvtári integráció gyakorlata és elmélete. Bp. – Miskolc, 1979. 102 p.
- [4] A Magyar Könyvtárosok Egyesületének évkönyve 1979. Szerk. Billédi Ferencné. Bp. NPI, 75 p. (Az MKE 11. Vándorgyűlésének előadásai)
- [5] VAJDA E.: A tájékoztatás és az állományalakítás fejlesztése a műszaki, mezőgazdasági és természettudományi könyvtárakban. = A Magyar Könyvtárosok Egyesületének évkönyve 1981. Bp. NPI, 1983. (Előadás az MKE 13. Vándorgyűlésének szekciójánál). Sajtó alatt.

VAJDA Erik: A magyar nyelvű, műszaki referáló folyóiratok jövője és fejlesztésük útjai

1. A magyar nyelvű referáló folyóiratok szükségessége

A külföldi és nemzetközi adatbázisok használata, a nemzetközi munkamegosztás és a nemzetközi információs rendszerek lehetőségei, továbbá az információs technológia fejlődése arra vezetett, hogy sokan – általában alapos okokkal – kétségbe vonták a hazai referáló feldolgozás és a referáló folyóiratok szükségességét. A felhasználók igényeinek és szükségleteinek eltérő jellege, a különböző típusú szolgáltatások egyidejű létjogosultsága, a nemzetközi rendszerek és a nemzetközileg használható adatbázisok alkalmazásának tartalmi, nyelvi és gazdasági korlátai, a felesleges párhuzamosságok léte és kiküszöbölésük szükségessége: az együttműködés gyakorlati megvalósítása, végül pedig a külföldi folyóiratok példányszám-csökkentése arra a következtetésre vezetett, hogy a referáló folyóiratokat általában

fenn kell tartani. Ahhoz, hogy ezek a jövőben az eddigieknél jobban teljesítsék funkciójukat, szakterületenként kell dönteni szükségességükről, tisztázni kell és az optimumhoz kell közelíteni tematikai adottságaikat, maximális együttműködést kell kiépíteni szerkesztésük és kiadásuk során.

* * *

VAJDA, E.: The future and development trends of Hungarian abstract journals

1. The demand for abstract journals in Hungarian

The use of foreign and international databases, the work-sharing at international level, the new possibilities offered by the international systems as well as the development of information technology have raised doubts about the necessity of abstracting and abstract journals in Hungarian. The different needs and requirements of users and the justified existence of the different types of services, the conceptual, lingual and economic barriers to the use of the international information systems and internationally available databases, the overlapping services and the need for their elimination i. e. the improvement of co-operation and, finally, the reduction of subscriptions to foreign journals have led to the conclusion that Hungarian abstract journals in science and technology should generally be retained. In order to improve their applicability to users' needs, decision on the necessity of abstract journals has to be made by subject fields, the subject coverage has to be accurately defined and efforts have to be made towards a maximum co-operation in their editing and publication.

* * *

ВАЙДА, Е.: Будущее и пути развития венгерских реферативных журналов в области техники

1. Необходимость реферативных журналов на венгерском языке

Исходя из применения зарубежных и международных баз данных и использования возможностей международного распределения труда в международных информационных системах, а также на основе развития информационной технологии многие – часто обоснованно – сомневаются в целесообразности реферирования технической литературы и

издания реферативных журналов на венгерском языке. Разные характеры информационных потребностей отдельных групп потребителей, оправданность параллельного существования разных видов информационного обслуживания, границы возможности международных информационных систем и применения доступных в международном масштабе баз данных (из-за причин по содержанию а также язычного и экономического характера) и – на конец – редукция числа экземпляров зарубежных журналов позволяют сделать вывод о целесообразности венгерских реферативных журналов. В интересах улучшения этого вида информационных изданий предусматривается решить вопрос необходимости РЖ по отдельным областям науки и техники, упорядочить и оптимизировать тематический диапазон отдельных РЖ и создать максимальное сотрудничество в области их составления и издания.

* * *

Új magyar munkatársak az NTMIK-ban

A Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Központ (NTMIK) személyi állománya részint a tagországokból kiküldött szakemberekből (a személyi állomány mintegy fele, kb. 100 fő), részint a Központnak székhelyet adó ország szakembereiből áll. Az egyidőben ott dolgozó magyar munkatársak száma – az MNK-nak az NTMIK költségvetéséhez való hozzájárulása arányával összhangban – 6 fő, beosztásuk általában tudományos munkatárs vagy főmunkatárs. Eddig összesen 13 magyar szakember dolgozott az NTMIK állományában, a munkavállalás ideje többnyire 4 év volt. A jelenleg kinn lévő munkatársak közül egy fő az NTMIK számítógépjében dolgozik, a többiek a KGST hosszútávú együttműködési célprogramjainak információellátásában, a számítógépes információszolgáltatásban, a szabványosítási és módszertani munkákban vesznek részt.

Az 1983–1984 években a jelenlegi munkatársaknak lejár a munkavállalási idejük. Új munkatársak kiválasztásához az

VAJDA, E.: Die Zukunft und Entwicklungsrichtungen der ungarischen technischen Referatezeitschriften

1. Die Notwendigkeit der ungarisch-sprachigen Referatezeitschriften

Die Nutzung der ausländischen und internationalen Datenbasen, die Entwicklung der internationalen Arbeitsteilung und der Möglichkeiten der internationalen Informationssysteme, sowohl die Entwicklung der Informationstechnologie führten dazu, dass die Notwendigkeit des nationalen Referierens und der Ausgabe ungarischer Referatezeitschriften vielseitig und vielfach begründeten Weise fraglich gemacht wurde. Die Verschiedenheiten der Ansprüche und Bedürfnisse der Informationsnutzer, die Berechtigung der parallelen Existenz verschiedener Informationsmittel, die inhaltsmässige sprachliche und ökonomische Grenzen der Anwendbarkeit internationaler Systeme und international erreichbar Datenbasen, die überflüssige parallele Tätigkeiten und die Notwendigkeit derer Beseitigung: die praktische Realisierung der Zusammenarbeit und – letzten Endes – die Reduzierung der Exemplarzahl der ausländischen Periodika machten die Folgerung berechtigt, dass die Referatezeitschriften im allgemeinen auch weiterhin ausgegeben werden sollten. Um der Funktion dieser Informationsmittel besser genug zu tun sollte ihre Notwendigkeit fachgebietenweise beurteilt werden, und eine maximale Zusammenarbeit in ihren Zusammenstellung und Publikation angestrebt werden.

* * *

NTMIR Magyar Tanács Titkársága (OMIKK) pályázatot hirdetett, amely a hivatalos közlönyökben, valamint a *Heti Világgazdaság* és a *Figyelő* c. folyóiratban jelent meg. A pályázat ezúttal elsősorban számítástechnikai munkakörökre vonatkozott. Az érdeklődők vártánál is hevesebb „ostroma” után 44 pályázat érkezett, amelyek alapján az MNK Kormányának Állandó képviselője az NTMIK-tagországok Meghatalmazott Képviselők Bizottságában és az NTMIK igazgatója kiválasztotta a leendő munkatársakat. Közülük 1 fő január 1-én állt munkába, a többiek a nyár folyamán utaznak ki. Van köztük, aki csak 2 évre vállalt munkát, így 1985-től ismét lehetőség nyílik arra, hogy újabb szakemberek ismerkedjenek meg a szakmánkban ma már jelentős helyet elfoglaló nemzetközi intézménnyel, és kapcsolódjanak be annak munkájába.